

ТРАНСГУМАНІСТИЧНІ АСПЕКТИ МІФОЛОГЕМИ ШТУЧНОГО ЖИТТЯ В СТАРОДАВНЬОМУ СВІТІ

Л. С. Гоц. Трансгуманістичні аспекти міфологеми штучного життя в стародавньому світі

Виконано дослідження міфологічного трансгуманізму крізь призму проблеми штучного життя в Стародавньому світі. Виявлено особливості репрезентації трансгуманістичної міфологеми та пов'язаної з нею проблеми людського статусу й ідентичності в стародавній міфології. Аргументується твердження, згідно з яким, на відміну від поширених у науковій думці уявлень про те, що трансгуманістичні інтенції людства і рефлексії про створення штучного життя є пізнім явищем культури, міфологічний трансгуманізм репрезентований уже в культурі архаїки та Стародавнього світу. Це свідчить, що трансгуманістичне мислення є культурною універсалією.

Ключові слова: міфологічний трансгуманізм, постгуманізм, штучне життя, Прометей, архетип Творця, Мага, Ожилої ляльки, культурна універсалія.

L. S. Gotz. Transhumanistic aspects of the artificial life mythologeme in the ancient world

The aim of the paper is to study mythological transhumanism in the context of the problem of artificial life in the ancient world.

The relevance of this study is determined by the significant growth of the role of the posthumanism research in the context of the rapid development of modern high technologies. The study of the features of the mythological transhumanism representation in the ancient world reveals the archetypic patterns of ideas about the essence of human and the limits of humanity – both in traditional and in modern culture, and it provides an insight of the prospects of human existence. Still, there are few studies that reveal the presence or absence of ancient transhumanistic intentions in culture and analyze the ideals associated therewith.

Novelty. This is the first attempt of analyzing the issue of mythological transhumanism in the culture of the ancient world.

Research methodology. The author used comparative mythology, historical-genetic, structural analysis, semiotic, hermeneutic and axiological analyses within the framework of cultural studies.

Results. The phenomenon of mythological transhumanism and the problem of artificial life in the ancient world were studied. In contrast to the common scientific ideas implying that transhumanistic

intentions of humanity and reflections on the creation of artificial life are a late cultural phenomenon, the research allows us to claim that mythological transhumanism is already represented in the archaic and ancient world culture. This suggests that transhumanistic thinking is universal in culture. It was found out that the archaic consciousness does not see fundamental difference between the subjects, which create artificial life. In archaic myths, it can be either a person or a demiurge – an ancestor or a deity. The binary opposition “man – god” and “alive – dead” is blurred in archaic thinking. Along with the clarification of hierarchical power structures in the worldview, the mythologeme of the divine creation of artificial life begins to dominate. In the mythology of the ancient world, the anthropogony of the demiurge is often regarded as unsuccessful: the demiurge is like a person and his actions are imperfect. The archetypic image of the “unfinished man”, widespread in ancient myths, represents the ideas of modern posthumanists that human evolution should continue through the enhancement of “human nature” with high technologies.

The practical significance. The information of this article may be useful for the scholars, researchers of culture and for teaching various educational courses.

Keywords: *mythological transhumanism, posthumanism, artificial life, Prometheus, the Creator archetype, the Magician archetype, Unfinished Person archetype, the Doll Come to Life archetype, cultural universal.*

Постановка проблеми. Ця розвідка детермінована зростаючою нагальністю постгуманістичних студій у контексті стрімкого розвитку сучасних high-tech – інфо-, нано- та біотехнологій. Трансгуманістична проблематика, зокрема дослідження проблеми людської, транс- чи постлюдської ідентичності, стає однією з ключових у сучасній культурі й маніфестується через образи штучного інтелекту і сурогатних істот – кіборгів, андроїдів, клонів тощо, репрезентуючи коливання актуальної культури між технофобією та технофілією, гуманізмом і трансгуманізмом.

Міфологічні наративи про штучні форми життя заслуговують на пильну увагу, оскільки містять найранніші трансгуманістичні інтенції, іманентні людству. Зокрема, є підстави

вважати, що вони є культурною універсалією. Зазначимо: дослідники часто рішуче протиставляють трансгуманістичні погляди традиційним, премодерним, використовуючи загальні та ідеологічно упереджені фрази. Водночас наукових досліджень, які виявляють наявність чи відсутність стародавніх трансгуманістичних інтенцій у культурі та аналізують пов'язані з цим ідеали, виконано замало. Вивчення особливостей репрезентації міфологічного трансгуманізму в давнину здатне виявити архетипові патерни уявлень про сутність людини та межі людськості (що означає бути людиною?) — як у традиційній, так і в актуальній культурі — та означити перспективи подальшого транс-(?) людського буття. Також стародавні культури містять рефлексії про онтологічний статус, свободу волі й права штучних створінь. Розгляд глибинних культурних шарів міфології, де архаїчне розуміння світу імпліцитно, як і раніше, наявне, але в завуальованому вигляді, у зоні культурного відчуження, як поле неусвідомленої культурної пам'яті, дозволяє експлікувати неоднозначні старовинні культурні меседжі, зробити їх осмисленими, доступними для раціонального аналізу та долучити їх до поля актуалізованої культурної пам'яті й аксіології, відшукуючи культурні орієнтири і для сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематичний аналіз проявів міфологічного трансгуманізму в Стародавньому світі ще не виконано. Фрагментарні дослідження міфів про «зроблених людей» здійснювали Дж. Фрейзер (Фрэйзер, 2003), Л. Сторосс, В. Я. Пропп (Пропп, 1976), який формалізував новаторські теорії українського фольклориста Р. Волкова (Волков, 1924), А. Хультгард, Я. Пухвель, Р. Зіmek та ін. М. С. Грушевський у главі «Космогонія» фундаментальної праці «Історія української літератури» систематизував українські міфи про створення перших людей і порівняв їх з деякими світовими інваріантами (Грушевський, 1994). Проблеми зв'язку міфології Стародавнього світу з трансгуманістичною проблематикою розглядали сучасні дослідники Ф. Феррандо (Ferrando, 2016), Т. В. Ковалевська (Ковалевская, 2016), Т. Франсен (Franssen, 2017), Е. Майор (Mayor, 2018), Р. Белк, М. Хумаюн, А. Гопалдас (Belk, Humayun, Gopaldas, 2020). Окремо слід відзначити монографію історика

античної науки Е. Майор (Mayor, 2018). Це ґрунтовне дослідження, предметом якого стали античні міфи про трансгресивні технології, здатні змінити людську природу, зокрема міфи про створення штучного життя. Хоча дослідниця не використовує термін «трансгуманізм» стосовно Стародавнього світу, лейтмотивом дослідження фактично стали трансгуманістичні інтенції в античному світі. Експлікація і концептуалізація стародавніх ідей про долання меж «людської природи» в контексті трансгуманістичної парадигми є питанням, що потребує вирішення. Цьому і присвячене наше дослідження.

Мета статті — виконати дослідження міфологічного трансгуманізму в контексті проблеми штучного життя в Стародавньому світі.

Методологія дослідження в межах культурології базується на компаративній міфології — порівнянні міфічних мотивів різних культур з метою визначення ранніх трансгуманістичних інтенцій людства; генетичний метод дозволяє відновити культурний контекст Стародавнього світу, виявити чинники, які стали причиною певних міфологічних поглядів, реактуалізувати витіснений плином часу вихідний сенс культурних явищ та виявити генетичні зв'язки різноманітних трансгуманістичних наративів. Також використовується структурний, семіотико-герменевтичний та аксіологічний аналіз. *Критерієм відбору* сюжетів для аналізу в цій статті є категорія штучного життя, створеного за допомогою технологій (ремісничих, митецьких, техно-магічних) — на противагу народженню чи оживленню виключно наказом деміурга. Хронологічні межі дослідження фокусуються передусім на культурах Стародавнього світу. Але слід зважати, що вони «вплавляють» у себе уявлення доісторичних часів. Також їм семантично близькі уявлення позаісторичних етносів. З метою пошуку універсальних патернів міфічного мислення дослідження не обмежено географічно.

Виклад основного матеріалу дослідження. Усупереч поширеному уявленню про те, що трансгуманістичні інтенції людства, зокрема рефлексії про штучне життя, є пізнім явищем культури, деякі дослідники — Ф. Феррандо, Е. Майор, В. С. Соколовський, Т. В. Ковалевська, Д. К. Казьонов, Р. Белк, М. Хумаюн, А. Гопалдас (Belk, Humayun, Gopaldas, 2020) зауважують, що їх витоки слід шукати вже в

стародавні часи. Дослідниця постгуманізму Ф. Феррандо в статті «Люди завжди були постгуманістами: духовна генеалогія постлюдини» стверджує, що трансгуманістичні інтенції були *завжди притаманні людству* і їх репрезентують різноманітні духовні традиції (Ferrando, 2016). Дослідниця античної міфології Е. Майор зазначає, що багата палітра концепцій *трансгресивних технологій* здатна змінити людську природу, зокрема міфи про створення штучного інтелекту та сурогатних істот містяться в античних міфах, які функціонували вже щонайменше 2700 років тому. Вона зауважує, що «... з'являється достатньо переконливих доказів того, що люди в давнину були зачаровані, навіть одержимі розповідями про штучне створення життя і збільшення природних сил» (Mayor, 2018). Е. Майор зазначає, що такі «міфи являють собою найдавніші прояви позачасового імпульсу до створення штучного життя» (Mayor, 2018) і саме міфи стимулюють уяву винахідників, науковців. Дослідниця наполягає на тому, що культурні, технічні інновації виникають з уявлень про те, чого ще не існує, тобто міфічні оповіді про трансгуманістичні технології, зокрема про сурогатних біотехнічних істот, існували в Стародавньому світі ще задовго до виникнення перших автоматів, а не навпаки, як це стверджує частина істориків науки. Т. В. Ковалевська також розглядає трансгуманізм як філософську концепцію і феномен, що супроводжує рефлексію людства ще з моменту зародження самосвідомості. Погоджуючись з дослідницею, зауважимо, що прояви трансгуманістичних інтенцій у міфічній свідомості логічно і доцільно позначати терміном «*міфологічний трансгуманізм*», який використовує у своїй статті Т. В. Ковалевська (Ковалевская, 2016). Наскільки нам відомо з аналізу української та закордонної літератури, раніше він не використовувався. Застосувавши цю класифікацію за типом свідомості, у полі якого презентуються трансгуманістичні ідеї, вважаємо його одним із різновидів трансгуманізму — поряд з магічним трансгуманізмом, релігійним, езотеричним [термінологія Л. Гоц] тощо.

Отже, виконаймо дослідження міфологічного трансгуманізму в контексті проблеми штучного життя в Стародавньому світі. Антропоморфні міфи належать до центральної групи міфів. Як правило, створення чи довершення першої людини завершує космогонічний

цикл. Часто перша людина живе від початку всесвіту (індіанські міфи), створюється людиною, або ж люди спускаються з неба і стають смертними (міфологія йоруба), або всесвіт і люди виникають унаслідок розкладання тіла першої людини (міф про гіганта Пань-гу в китайській міфології, скандинавський Імір тощо). Надзвичайне сюжетне різноманіття міфів про створення життя та їх актуальна класифікація наявні в індекс Аарне-Томпсона-Уттера (Uther, 2011), в аналітичному каталозі Ю. Є. Березкіна, Є. М. Дувакіна (Березкин, Дувакин, 2020). Розглянемо найпоширеніші сюжети про створення штучного життя та виокремимо трансгуманістичні інтенції, наявні в них.

Системну впорядкованість міфології в історичній перспективі дослідники вбачають у русі від спонтанного виникнення антропоморфних істот до активної ролі деміургів — першопредка, великого мага чи бога-творця та важливості акту креації. Зазначимо, що складні фізіологічні процеси, пов'язані з зародженням живих істот, багато в чому приховані, неочевидні й тому тривалий час становили загадку для людства. На противагу цьому створення нового об'єкта за допомогою технологій стало популярною — зрозумілою і наочною пояснювальною моделлю виникнення життя ще на світанку людства. Так, єгипетський деміург Хнум ліпить людей на гончарному крузі, подібно до звичайного ремісника-людини. Можна констатувати, що зі стародавніх часів образ ремісника, майстра, винахідника (а з часом і вченого) стає семантично пов'язаним з *архетипом деміурга — Творця, Мага*. Оскільки в міфологічній моделі світу людство пов'язане із землею, «серединним» світом, широко поширені міфи про створення людей або антропоморфних істот з дерева, каменю, льоду, кісток тварин, глини, шкірних лусок тощо. Водночас створені істоти часто отримують іскру життя від природної сили — вітру, вогню або від деміурга.

Окрему групу антропоморфних міфів становлять міфи про походження людини з дерева. Часто дерево, з якого створюються люди, — це Світове Дерево — міфічний архетип сакрального центру всесвіту, який символічно об'єднує всі сфери світобудови, що символічно засвідчує високий онтологічний статус людини як творіння. В. Я. Пропп вважає їх архаїчнішими за часом виникнення, ніж міфи

про створення людей з глини — адже останні з'являються здебільшого з появою гончарства. Водночас часто *перша людина створюється людиною ж*. Науковець зазначає: «Питання, звідки взявся творець, у цих випадках ніколи не ставилося. Першою вважається створена людина, а творець відсунутий на другий план» (Пропп, 1976). В одній архаїчній за змістом африканській оповіді життя людства починається так: з чагарнику вийшов чоловік, який надзвичайно мало їсть і п'є, ніколи не миється і не стрижеється. Він створив зображення людини з дерева і поставив перед своїм житлом. Зображення пробудилось до життя й стало родоначальником людського роду (Пропп, 1976). Цей міф репрезентує архетиповий образ *Ожилої ляльки* та відсутність дихотомії «творець — створіння» у призмі типової ієрархічної вертикалі «людина — Бог». Тобто, архаїчна свідомість ще не вбачає принципової різниці між богами та людиною, зокрема в процесі створення життя. В. Я. Пропп вважає, що подібні оповіді пов'язані з різьбленими зображеннями предків, які є в багатьох первісних народів (Пропп, 1976). Також дослідник порушує питання про зв'язок міфів про створення людини з дерева з архаїчними уявленнями, які зафіксовані в австралійців. Їх сакральні кам'яні чи дерев'яні артефакти — чуринги інтерпретуються носіями архаїчних міфів як двійник людини, вмістилище її сили, душі. В австралійських міфах з чуринг можуть народжуватись люди. В українській традиції зберігся міф, де анімістична логіка поєднана з християнським світоглядом і народною етимологією імені Єва, схожого в народній вимові з назвою іва: «Раз ліг Адам спати. Бог узяв галузку іви (верби) та й поклав коло нього, а занім Адам проснувся, стала вже з тої галузки жінка Іва» (Грушевський, 1994). Анімістична логіка простежується і в пізніших фольклорних казках про ожилых антропоморфних істот на кшталт українських та слов'янських персонажів Івасика-Телесика, Колобка, Снігуроньки, Поліна, Глінушки, і літературних — Піноккіо, Буратіно тощо.

Анімістична логіка наявна і в скандинавській пісні «Старшої Едди», хоча тут, з кристалізацією ієрархічних владних структур у світогляді, починає домінувати міфологема божественного творіння життя. Поширеною міфологемою, репрезентованою в

«Старшій Едді», є уявлення про прототипи перших *людей* як незавершених істот, яких «доробляють» боги. Такі міфи про «дороблення» людей культурними героями із зародків з нерозчленованими частинами тіла дослідники вважають надзвичайно архаїчними. За сюжетом «Пророцтва вельви», Один та інші боги-Аси знайшли на березі моря бездиханні й «позбавлені долі» дерев'яні прообрази людей. Аси «допрацювали» їх — наділили людською формою, оживили, вдихнувши в них душу-життя, дали їм одяг і імена — Аск (Ясень) і Ембла (Іва). Ця первородна пара заселила Мітгард — Серединну країну. Ця ідея незавершеності, неповноцінності людини остаточно не вирішується міфологічним «доробленням» людини богами. Вона репрезентується в міфах через споконвічні, онтологічно притаманні людству вади — найчастіше через вади матеріалу, з якого були створені люди, чи початкову гріховність або перворідний гріх першопредка (original sin). Уважаємо, що ця ідея недосконалості є певним архетиповим образом «незавершеної людини», сталим атрибутом онтологічного статусу людини, який перегукується з ідеями сучасних транс- або постгуманістів, які наполягають на тому, що еволюція людини повинна надалі відбуватися шляхом удосконалення «людської природи» за допомогою high-tech.

Часто міфологічна антропogонія розцінюється як невдала (Березкин, Дувакин, 2020), оскільки *деміург є недосконалим* у своїх діях так само, як і людина. Так, у ханти-мансійській міфології небесний бог Нумі-Торум тричі намагався створити людей з дерева, верби та глини. Не маючи практики, він створив зі стовбура модрини антропоморфних менквів — велетнів-людоджерів й перевертнів, які втекли до лісу, де й живуть дотепер, і лише третя спроба створення зумовила появу повноцінної людини. Зазначимо, що спроби створення людини з різноманітних матеріалів репрезентують приблизно однакову кількість вдалих та невдалих спроб: результат залежить радше від досвіду деміурга, котрий *вчиться на своїх помилках*.

Дослідник міфології А. Хульггард уточнює, що в той час, як в індоєвропейських міфах люди створюються переважно з дерева, то в семітських — із глини, землі або крові. Додано, що глина вважається символом як тлінності матерії, так і її здатності до відродження.

У майя (кіче) Куку мац та інші боги також роблять першу невдалу спробу зробити людей із глини. У результаті другої нові, зроблені з дерева люди виявилися неслухняними, і боги знищили їх під час потопу. «Вдалі» люди були зроблені з кукурудзи, проте вони виявилися занадто розумними, і бог Хуракана затьмарив їхні очі туманом. Зауважимо, що поняття про високу моральність божества — пізній продукт еволюції, отже, в архаїчних міфах боги часто ставляться до людини, свого творіння, *утилітарно*. Так само, як людство зазвичай ставиться до своїх сучасних штучних створінь — механічних ляльок: роботів, дроїдів.

До найстаріших записів антропогонічних міфів належать декілька переказів з шумеро-аккадських і давньоєгипетських текстів про створення людей із глини та землі. Оповіді, де єгипетський деміург Хнум ліпить людей на гончарному крузі, семантично близькі аккадському переказу про створення людей з глиняних статуєток (архетип Ожилої ляльки). Люди створені з глини богами з утилітарною метою: землеробство. У міфі про богинь худоби та зерна («Подорож Енкі в Ніппур» і «Ода мотиці») необхідність створення людини пояснюється тим, що молодші боги Ануннаки не вмюють вести господарство. Так, В. Я. Пропп зазначив: «*Боги створюють собі годувальників, тобто перебувають у положенні бездітних батьків*. Вони створюють їх перед посівом» (Пропп, 1976).

У дуалістичних міфах двоє персонажів змагаються у створенні людей на початку часів, один з яких нерідко є або стає господарем нижнього світу. У міфі «Енкі і Нінмах» верховний бог Енкі звільнений від будь-якої роботи, але нижчі боги знемагали під гнітом турбот і для полегшення своєї праці просять створити людину. Тому бог Енкі та богиня Нінмах разом ліплять людину з глини підземного світового океану Абзу. Мета створення людини — *праця на богів*: люди мали обробляти землю та годувати богів своїми жертвами. За міфом, мета двох творців дещо різниться, а *статус людей подвоюється*: Енкі втілює в людині максимальну подобу своєї вищої суті, а Нінмах своєї — покірну, принижену ношею праці, таку, що ніколи не дивитиметься на свого господаря навіть спідлоба. Саме Нінмах кладе на людину її «тягар», тобто працю (Глухов, 2019). У другому варіанті міфу про «Енкі і Нінмах» дуалістичні мотиви посилюються:

сюжет оповідає про суперечку між Енкі й Нінмах. Коли перша вдала людина була виготовлена, боги визначили її долю і влаштували з цієї нагоди бенкет. Але деміурги захмеліли, посварились і почали змагатись у божественній майстерності (Березкин, Дувакин, 2020). Вони знову ліплять людей, але тепер уже не разом, а кожен окремо. Тепер у них виходять *неповноцінні* каліки та потвори. Попри фізичні і ментальні вади, боги розподілили соціальні ролі цих людей у суспільстві. За цим міфом, людське суспільство неоднорідне, є вдалі та неповноцінні створіння.

У поемі «Енума Еліш» мета створення людини — також виконання праці замість богів, адже така була воля аккадського Мардука. Він створює людину з глини, змішаної з жертвовною кров'ю вбитого первісного чудовиська Кінгу. Створіння набули подвійного статусу: вони були наділені *божественним розумінням* (деміург Ейя поклав на людей *божий тягар*, а богам дав свободу), але *коротким* людським життям (Белов, Шерков, 2000).

У дуалістичних міфах противник деміурга часто є неспроможним створити повноцінну людину та оживити її, наділивши душею, тому він прагне зіпсувати створену людину, вселяє в неї хвороби тощо. Такий обсько-угорський бог підземного світу Кул-отир. У міфі індіанців кахуїлла деміург Мукаті, вийнявши чорну землю зі свого серця, створює тіла людей з чорної грязі, тоді як Темайауїт, вийнявши зі свого серця білу землю, невдало ліпить потворних людей з білої грязі, і розсердившись, ховається разом з ними в підземному світі, намагаючись поцупити з собою всю землю (Іванов, 1980). У старозавітному міфі про створення людей архаїчні шумеро-аккадські образи рекомбінуються, ущільнюються. Мотив створення богом людей з утилітарною метою простежується, але переосмислюється, акцент зміщується до пошуку винних у тяготах людського життя (це противник деміурга старозавітний Сатана й спокушена ним Єва, Сатанаїл у християнських апокрифах тощо). Адам і Єва описані як такі, що розчарували Бога настільки, що він позбавив їх початкового безсмертя і наказав тяжкою працею. Як і штучно створена жінка Пандора, Єва виступає в міфі винуватицею нещастя людства. Єва, створена бути помічницею для самотнього чоловіка Адама, — друге і невдале людське творіння Бога. Зауважимо, що біблійне ство-

рення чоловіка і жінки відбувалося у два етапи з використанням різних матеріалів (Адам створений з глини, Єва — з людської плоті чоловіка, з ребра). У міфології подібне створення живих істот з різних матеріалів підкреслює відмінності їх статусних, гендерних, психоінтелектуальних і фізичних характеристик. Такі мізогінічні варіанти широко поширені у світовому фольклорі. В українській міфології, яка зберегла архаїку найдавніших часів майже незмінною, Єва також створюється Богом з іншого, ніж Адам, і зазвичай невдалого матеріалу, ще й не з першої спроби. Так, у міфі, записаному на Канівщині, «Чоловіка Бог зробив із землі, а жінку із тіста, та й поставив їх проти сонечка, щоб висохли, а Михаїлу загадав стерігти. От Михаїл стеріг, стеріг, да якось задивився на щось, а собака прибіг та й з'їв жінку. Вложив Бог душу у чоловіка та взяв у його одну кістку з ребра та й зробив йому вже вдруге жінку» (Грушевський, 1994). Є варіанти, де собака з'їдає й невдалого «першого Адама» із тіста (Київське Полісся). Або Бог, через витівки трикстера-собаки, робить Єву з собачого хвоста (Галичина). У болгар Єву через недогляд створено з чортова хвоста, відірваного ангелом. Є білоруські, германські й англійські міфи, у яких «Бог творив Адама, сотворив з хвостом, потім роздумавсь і, пославши на Адама сон, відтяв його, і з того вийшла Єва» (Грушевський, 1994).

У більшості дуалістичних українських міфів, які впорядкував М. С. Грушевський, диявол робить невдалі спроби творення людини: створене ним глиняне тіло розсипається, або він не може оживити людський прототип без Бога. Але часто диявол інтерпретується як пан — творець усього матеріального світу. Він створює тіла, а Бог вкладає у створіння душу — життя, що дещо нівелює християнський дуалізм, наближаючись до стародавнього іудаїстичного уявлення про диявола як помічника Бога, його службового духа, співтворця. У міфі з Поділля зазначено: «Сатана все може зробити, але коли тільки Бог дозволить і поблагословить. Приміром, Сатана виліпив чоловіка з глини так добре, що Богові лишилось тільки поблагословити і дати йому живу душу» (Грушевський, 1994). Отже, як бачимо, в українській міфології Бог недосконалий, як і небожителі. Він постає творцем-ремісником, котрий робить свої створіння поетапно, часто помиляється, його задум

щоразу порушують непередбачені обставини й витівки трикстерів — собаки, чорта чи Сатанаїла.

Поряд з господарчим трактуванням *людини* як раба, *робота деміургів* та мотиву невдалого / зіпсутого творіння людини в стародавній міфології існують і піднесено витончені варіанти. Так, аккадський «Епос про Атрахасіса», присвячений андрогінному образу божества, що втілює гармонію чоловічого й жіночого начал, означає божественну місію антропогонії: «бог втілюється в людській плоті, ставши власним привидом, і хіба забуде це людина, адже це її доля?» (Espak, 2012). У цьому міфі *опозиція* «бог — людина», *«творець — творіння» усувається*. Онтологічний статус людини прирівнюється до божественного. Якщо Бог — це людина, значить, людина, яка забула, що вона — Бог, є творцем своєї людської іпостасі або аватара (цей термін філософії індуїзму позначає сходження божества на землю, його втілення в істоті з плоті). На можливість наближення людини до божественного статусу натякає і шумеро-аккадська міфологія, у якій визначна людина, незадоволена земним буттям, уважалася *натівбогом* «*digir*»: «Цей тип втілювали передусім царі, наприклад, Гільгамеш. Такий чоловік, створений Мардуком, такий перетворений Гільгамешем Енкіду і навіть Ісус Христос» (Глухов, 2019).

У міфі, записаному на Київському Поліссі, Бог спочатку робить Єву із цвіту рожі. Але Адам захотів собі до пари «більш грубу», таку як він, жінку зі своєї плоті, з ребра, що і отримав. А «жінку з цвіту» Бог забирає до себе на небо і згодом вона стає «другою Євою» — Дівою Марією, котрій призначено виправити гріх Єви, спокушеної змієм (Грушевський, 1994). Тут мотив створення з цвіту репрезентує драматично-піднесений ідеал жінки і підкреслює новозавітні уявлення, висловлені І. Христом про два метафізичних типи людей — «від цього світу», котрі занурені в матеріальне буття, та людей духовних — «не від цього світу», які мають долучитись до вічного, богоподібного буття.

Перейдемо до міфологічного трансгуманізму в античній міфології, у контексті якої неможливо не згадати таку важливу категорію давньогрецької філософії та естетики, як *мімесис* (грец. *μίμησις* — наслідування, *mimēsthai* — «імітувати»), досконале наслідування природі, якою позначали основні твор-

чі принципи діяльності митця. З поняттям мімесис пов'язаний давньогрецький міф про штучне створення Пігмаліоном досконалої жінки для себе. Скульптор Пігмаліон зробив прекрасну статую і закохався у своє творіння. Афродіта зглянулася на благання закоханого та оживила її своїм божественним наказом. У міфі митець Пігмаліон виступив ініціатором творіння штучного життя, співтворцем, *партнером божества*, хоча і нерівноправним, адже божественна сила Афродіти оживила його створіння. За деякими варіантами міфу *штучна дружина* навіть *народила* Пігмаліонові синів і доньку. У цьому міфі архетиповий образ Ожилої ляльки підкреслює досконалість наслідування природі в античній скульптурі. Ідея досконалого мімесису виражена також у мотиві *збіглих статуй*, зафіксованому вже в VI–V ст. до н. е., який набув надзвичайної популярності в мистецтві та літературі Афін. Існує немало зображень, що репрезентують трансгуманістичні інтенції в античній культурі: так, скульптор робить статую людини чи тварини настільки реалістичною, що має прикути її, аби та не втекла, коли оживе.

Однією з багатьох давніх традицій, які демонструють, що осмислення людей як штучних створінь у Стародавньому світі було надзвичайно поширеним, є деякі версії міфу про культурного героя, титана Прометея (давньогр. «передбачливий»). Уперше такий ракурс представлений у поезії Гесіода VIII–VII ст. до н. е., але усна традиція здається дослідникам ще стародавнішою (Mauro, 2018). Напівбог Прометей, *медіатор* між світом вищих богів і людей осмислюється не лише як бунтівник, *прогресор* людства, а і як творець людства. Так, згідно з Гесіодом, Прометей виліпив людей з землі, а Афіна наділила їх диханням — душею. За деякими даними та зображеннями, він також створює перших тварин (Mauro, 2018). У зображеннях пізнього римо-християнського періоду підкреслюють співпрацю Прометея та Афіни (Мінерви), під орудою якої Прометей ліпить з глини ляльки у формі людини. У цьому випадку Прометей є *партнером* божества у створенні життя. У латинській версії міфу про Прометея Горація (IV ст. до н. е.) цей культурний герой не лише викрав у богів вогонь, він *викрадає* в Бога також *таємницю творіння життя*. Він створює людину з глини та води, за що і був покараний Зевсом. Горацій в оді «До пожадливого» від-

значає, що зухвалий Прометей «з людською глиною глину звірячу змішав», вклавши в надра душі людської «злобу» й «божевілля лева» (Горацій, 1970), що поклато початок подальших бід і ворожнечі між людьми. Цей міф позначений подвійною семантикою: Прометей — напівбог, несе людству прогрес, він трансгресує, виходить за межі своїх повноважень і створює життя, але з вадами. У міфологічній версії Проперція (I ст. до н. е.) Прометей виліпив людей з глини (Проперцій, 2004), змішавши землю з водою та створивши людей такими, котрі дивляться в небо, *як боги* (Щеглов, Арчер, 2006) — у цьому міфі підкреслені трансгресивні інтенції людства.

На розписах стін, саркофагів, у мозаїках III–IV ст. н. е. в пізній римсько-християнський період біля Прометея лежать або стоять маленькі, реалістичні манекени чоловіків і жінок, чекаючи божественного дотику, щоб ожити, подібно до статуї Пігмаліона. Однак дослідники вважають, що на них вплинули пізніші старозавітні уявлення про створення Адама і Єви (Mauro, 2018). Водночас з IV по II ст. до н. е. трапляються оригінальні етруські зображення Прометея, де репрезентовано *технологічні подробиці* створення штучного життя. Прометей зображений на них у вигляді одинака-ремісника, скульптора-конструктора, котрий детально розробляє свій проєкт і створює перших людей (чоловіка, іноді жінку) з використанням інструментів у складному, покроковому процесі (Mauro, 2018). Водночас він починає зі створення подоби «скелета» — каркаса, формуючи незакінчене тіло — зазвичай лише голову і тулуб. Від відтворення внутрішньої анатомії *людського прототипу* Прометей переходить до деталей. Як справедливо зазначає Е. Майор, таке осмислення міфу нагадує біо- та кібертехнології, які сучасні вчені можуть використовувати для виготовлення андроїдів.

Узагальнюючи міфологічні уявлення про Прометея, слід відзначити, що міфологема створення штучного життя репрезентується в них амбівалентно і неоднозначно. За різними міфами, Прометей є партнером божества у створенні людини або узурпує божественну функцію творення життя. З одного боку, деякі дослідники справедливо вбачають у сюжеті про нескінченне покарання Прометея Зевсом попередження про те, що бажання створити штучне життя є *незаконним* вторгненням у

межі *божественних повноважень*. З іншого ракурсу, у всіх варіантах міфу люди, створені Прометеем, оживають, хоча частина міфів і наголошує на тому, що створіння Прометея були з вадами. Зазначимо, що цей культурний герой, прогресор і захисник людства виявляється семантично більше наближеним до людей, ніж до Олімпійських богів, адже він захищає саме людські інтереси. Він репрезентує прогресивний варіант культурного взірця Super Ego (З. Фрейд) та віддзеркалює трансгресивні, трансгуманістичні потенції людства. Недарма образ напівбога Прометея — медіума між богами та людьми, стає знаковою віхою в процесах експлікації трансгуманістичних інтенцій людства і символом сучасного трансгуманізму.

Слід підкреслити, що популярність міфологеми створення штучного життя базується на універсальній позачасовій ідеї, згідно з якою живі істоти в якомусь сенсі є *автоматичними створіннями богів* (Mayog, 2018) (архетип Ожилої ляльки). Такі ідеї викликали підсвідоме занепокоєння і надихали філософів на пошук відповідей на питання щодо людської ідентичності — про те, чи може людина, створена богами, мати дійсну, неілюзорну свободу волі. Зазвичай традиційна культура відповідає на це питання негативно. Антична міфологія демонструє, що напівбоги й люди є «запрограмованими ляльками» в іграх долі та вищих Олімпійських богів — бентежних, необачних, часто злих, примхливих віддзеркалень людей. Платон також розглядав живі створіння як *маріонетки богів* (Платон, 2016, с. 1049, Закони 644 d—e). Образи богів є віддзеркаленням людей, отже, не дивно, що в людства розвивається бажання створювати життя та управляти ним, як боги.

Метафора штучного створення людини ремісником-деміургом і її оживлення за допомогою природних сил з розвитком механічної, гідравлічної й пневматичної техніки затьмарюється новою інтерпретацією людського тіла як *механістичного об'єкта*. Яскраві свідчення такого розуміння трапляються в етрусській і греко-римській культурі та розквітають в епоху еллінізму. Ключовою категорією, що віддзеркалювала подібне світобачення, стало *techne* (грец. «майстерність», «уміння»). Будь-яке майстерне виробництво, що базується на дії за зразком (ейдосом, вираженням сутності речі), умінні, правилах і кано-

нах, у грецькій традиції розумілося як «техне». Техне — одна з базових характеристик грецької культури, що охоплювала майже всі сфери людської творчості на противагу витворам природи. Вона ж стала передумовою європейського філософсько-технічного дискурсу (Чурсінова, 2014).

Висновки. Виконаний аналіз міфологічних трансгуманістичних інтенцій у Стародавньому світі надав змоги заперечити поширені в науковій думці уявлення про те, що трансгуманістичні ідеї є пізнім явищем культури. Дослідження надало можливості обґрунтувати коректність припущення вчених, котрі висловили думку про те, що трансгуманістичні ідеї слід шукати вже в культурах архаїки та Стародавнього світу. На нашу думку, прояви трансгуманістичних інтенцій у міфологічній свідомості логічно і доцільно позначати терміном «*міфологічний трансгуманізм*», який використовує у своїй статті Т. В. Ковалевська (Ковалевская, 2016) — наскільки нам відомо з аналізу української та зарубіжної літератури, його раніше не використовували. Пропонуємо його вважати одним з різновидів трансгуманізму, застосувавши цю класифікацію за типом свідомості, у полі якого презентуються трансгуманістичні ідеї.

Здійснивши дослідження міфологічного трансгуманізму в Стародавньому світі, ми виявили певні закономірності.

1. З'ясовано, що міфи про створення людини з природних матеріалів та пізніші фольклорні казки про ожилих антропоморфних істот пов'язані з анімістичними уявленнями — наділенням неживих об'єктів маною, душею.

2. Водночас визначено, що міфологема створення штучного життя за допомогою певних технологій людьми (які виконують функції деміургів або наслідують богів), напівбогами чи богами, ще в архаїчні часи стала зрозумілою й наочною пояснювальною моделлю виникнення життя.

3. З'ясовано, що інваріантом божественного творіння штучного життя є численні оповіді про трансгуманістичний акт створення людиною штучної істоти за допомогою технологій (магічних, ремісничих, митецьких, технічних), які належать до культурних універсалій.

4. Показано, що образ ремісника, майстра, винахідника (а з часом і вченого) виражає архе-

тип деміурга — Творця, Мага. Образ штучного створіння — архетип Ожилої ляльки, інтерпретація людського тіла як механістичного об'єкта й категорії давньогрецької філософії мімесис та *techné*.

5. Популярність міфологеми створення штучного життя також базується на універсальній ідеї, згідно з якою живі істоти в релігійно-філософському сенсі є «запрограмованими ляльками», автоматичними створіннями богів.

6. Дослідження засвідчило: архаїчна свідомість ще не вбачає принципової різниці між суб'єктами, що створюють штучне життя: у міфах це може бути і людина, і деміург — першопредок чи божество. Подібні міфи репрезентують відсутність дихотомії «творець — створіння» у призмі типової ієрархічної вертикалі «людина — Бог». Як і бінарна опозиція «людина — бог», дихотомія «живе — мертво» в архаїчній свідомості розмита. Зазначимо, що кристалізація ієрархічних владних структур у світогляді зумовила домінування міфологеми божественного творіння життя.

7. З'ясовано, що в міфології Стародавнього світу боги ставляться до своїх творінь здебільшого утилітарно, так само, як люди зазвичай ставляться до своїх сучасних сурогатних створінь — механічних «ляльок» — роботів, дроїдів. Деміург часто є недосконалим у своїх діях, як і людина, а його антропогонія зазвичай розцінюється як невдала.

8. Визначено, що вельми поширеним міфологічним мотивом є уявлення про прототипи перших людей як про незавершених істот, яких богам доводиться «доробляти». З'ясовано, що ця ідея незавершеності, неповноцінності людини остаточно не вирішується міфологічним «доробленням» людини деміургом. Вона є певним архетиповим образом «незавершеної людини», сталим атрибутом онтологічного статусу людини. Це перегукується з ідеями сучасних транс- або постгуманістів, котрі наполягають на тому, що еволюція людини повинна відбуватися надалі шляхом удосконалення «людської природи» за допомогою *high-tech*.

9. Доведено, що людська ідентичність та статус «людської природи» у стародавніх міфах репрезентовані вельми варіативно в наступних основних діапазонах:

- а) божественний;
- б) напівбожественний як суміш людського й

божественного;

в) як суміш людського й тваринного;

г) людського і демонічного.

10. Трансгуманістична міфологема створення штучного життя репрезентує прогресивний варіант культурного взірця *Super Ego*. Вона фігурує в міфах архаїки та Стародавнього світу амбівалентно, неоднозначно:

- а) як нормальний процес для богів і людини,
- б) як допустимий з милості богів,
- в) як узурпація божественних повноважень, богозневажлива гордіня, виклик долі і богам, небезпечна фатальним крахом.

Водночас усі штучно створені істоти оживають, розмножуються і знаходять своє місце й роль у всесвіті.

11. Уважаємо, що факт репрезентації трансгуманістичної міфологеми вже на світанку людства — у культурах архаїки та Стародавнього світу — свідчить, що міфологічний трансгуманізм є культурною універсалією. Це ключове припущення статті має бути розглянуто в наступних дослідженнях культур інших епох премоделеру й моделеру.

Список посилань

- Белов, Г. А., Шерков, Т. А. (2000). *Когда Ану сотворил небо: литература Древней Месопотамии*. Москва: Алетейя.
- Березкин, Ю. Е., Дувакин, Е. Н. (2020). Происхождение людей и культуры. *Тематическая классификация и распределение фольклорно-мифологических мотивов по ареалам*. Аналитический каталог. Восстановлено из <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/e8.html>.
- Волков, Р. М. (1924). Сказка. Разыскания по сюжетосложению народной сказки. *Сказка великорусская, украинская и белорусская*. (Т. 1). Одесса.
- Глухов, С. В. (2019). Сотворение человека по шумеро-аккадским источникам. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 3, Философия: Реферативный журнал*, 3, 89–95.
- Гораций (1970). *Сочинения*. Москва: Художественная литература.
- Грушевський, М. С. (1994). *Історія української літератури*. (Т. 4). Київ.
- Иванов, В. В. (1980). Антропогонические мифы. *Мифы народов мира: энциклопедия*. (Т. 1). Москва.
- Ковалевская, Т. В. (2016). Мифологический трансгуманизм в русской культуре. *Вестник славянских культур*, 1 (39), 13–26.
- Платон (2016). *Полное собрание сочинений в одном томе*. Москва: Альфа-книга.
- Проперций, С. (2004). *Элегии*. Москва: Греко-латинский кабинет.

- Пропп, В. Я. (1976). *Фольклор и действительность: избранные статьи*. Москва: Наука.
- Фрэзер, Д. (2003). *Фольклор в Ветхом Завете*. Москва: Издательство АСТ: ЗАО НПП Ермак.
- Чурсінова, О. (2014). Античне розуміння «техне» як передумова європейського філософського технічного дискурсу. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівецький національний університет.
- Щеглов, Г., Арчер, В. (2006). *Мифологический словарь*. Москва: Астрель, Транзиткнига, АСТ.
- Belk, R., Humayun, M., & Gopaldas, A. (2020). Artificial Life. *Journal of Macromarketing*, 40 (2), 221–236.
- Espak, P. (2012). Genesis 4,1 and ancient near eastern mythology: How was the first man born? *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte*. Saarbrücken, 43, 45–70.
- Ferrando, F. (2016). Humans Have Always Been Posthuman: A Spiritual Genealogy of Posthumanism. *Critical Posthumanism and Planetary Futures*, 243–256. New Delhi: Springer India.
- Franssen, T. M. (2017). Prometheus Redivivus. The Mythological Roots of Transhumanism. E. Sampanikou (Ed.) *Audiovisual Posthumanism*, 27–49. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Mayor, A. (2018). *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*. Princeton: Princeton University Press.
- Uther, H. (2011). *The types of international folktales: A classification and bibliography: Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Platon (2016). *Complete works in one volume*. Moscow: Al'fa-kniga. [In Russian].
- Propertiy (2004). *Elegies*. Moscow: Greko-latinskiy kabinet. [In Russian].
- Propp, V. Ya. (1976). *Folklore and reality: Selected works*. Moscow: Nauka. [In Russian].
- Frazer, D. (2003). *Folklore in the Old Testament*. Moscow: AST: ZAO NPP Ermak. [In Russian].
- Chursinova, O. (2014). Ancient understanding of “techne” as a prerequisite for European philosophical technical discourse. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Chernivetskyi natsionalnyi universytet*. [In Ukrainian]
- Shcheglov, G., Archer, V. (2006). *Mythological Dictionary*. Moscow: Astrel', Tranzitkniga, AST. [In Russian].
- Belk, R., Humayun, M., & Gopaldas, A. (2020). Artificial Life. *Journal of Macromarketing*, 40 (2), 221–236. [In English].
- Espak, P. (2012). Genesis 4,1 and ancient near eastern mythology: How was the first man born? *Forschungen zur Anthropologie und Religionsgeschichte*. Saarbrücken, 43, 45–70. [In English].
- Ferrando, F. (2016). Humans Have Always Been Posthuman: A Spiritual Genealogy of Posthumanism. *Critical Posthumanism and Planetary Futures*, 243–256. New Delhi: Springer India. [In English].
- Franssen, T. M. (2017). Prometheus Redivivus. The Mythological Roots of Transhumanism. E. Sampanikou (Ed.). *Audiovisual Posthumanism*, 27–49. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. [In English].
- Mayor, A. (2018). *Gods and Robots: Myths, Machines, and Ancient Dreams of Technology*. Princeton: Princeton University Press. [In English].
- Uther, H. (2011). *The types of international folktales: A classification and bibliography: Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia. [In English].

References

- Belov, G. A., Sherkov, T. A. (2000). *When Anu Created Heaven: Literature of Ancient Mesopotamia*. Moscow: Aletyya. [In Russian].
- Berezkin, Yu. E., Duvakin, E. N. (2020). The origin of people and culture. *Tematicheskaya klassifikatsiya i raspredelenie fol'klorno-mifologicheskikh motivov po arealam. Analiticheskiy katalog.* Retrieved from <http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin/e8.html>. [In Russian].
- Volkov, R. M. (1924). Fairy tale. Research on the plot of a folktale. *Skazka velikoruskaya, ukrainskaya i beloruskaya*. (V. 1). Odessa. [In Russian].
- Glukhov, S. V. (2019). Creation of human according to the Sumerian-Akkadian sources. *Sotsial'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaya i zarubezhnaya literatura. Issue 3, Filosofiya: Referativnyy zhurnal*, 3, 89–95. [In Russian].
- Goratsiy (1970). *Compositions*. Moscow: Khudozhestvennaya literatura. [In Russian].
- Hrushevskiy, M. S. (1994). *History of Ukrainian Literature*. (V. 4). Kyiv. [In Ukrainian].
- Ivanov, V. V. (1980). Anthropogonic myths. *Mify narodov mira: entsiklopediya*. (V. 1). Moscow. [In Russian].
- Kovalevskaya, T. V. (2016). Mythological transhumanism in Russian culture. *Vestnik slavyanskikh kul'tur*, 1 (39), 13–26. [In Russian].

Надійшла до редколегії 08.12.2020